

Ключевые слова: дисциплинированность, воспитание дисциплинированности, учащиеся, педагогические условия, взаимодействие, семья, школа.

Abstract. The article deals with the essence of interaction of family and school in the training of pupils' discipline. The interaction of family and school is a process that provides the equivalent impact of these social institutions on each other, contributing the development of each other; this is a specially organized pedagogical process, based on mutually agreed, mutually directed actions of its members to achieve a common goal. In the paper the pedagogical conditions of interaction of family and school in the training of pupils' discipline are justified, namely, increasing the level of pedagogical culture of parents in the training of discipline as a moral and volitional quality of the personality; the harmonization of the educational influences on a child in the process of interaction of school and family; orientation of teachers and parents in dialogic style of interpersonal interaction with children. It is proved that properly organized interaction of school and family has good resources for optimization of the training pupils' discipline. Attention is accented on expediency of their complex implementation.

Keywords: discipline, training of discipline, pupils, pedagogical conditions, interaction, family, school.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016

І. М. Трохимчук

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВИХОВАНІСТІ УЧНІВ

Анотація. У статті аналізується спосіб набуття учнями основної школи власного досвіду взаємодії з природними об'єктами й формування їхньої екологічно доцільної поведінки в довкіллі, що визначається відповідно виробленою системою цінностей і позицією стосовно природного середовища.

Доведено, що кінцевою метою формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької роботи у загальноосвітньому навчальному закладі є формування наукового світогляду й екологічного стилю мислення школярів, екологічної культури, екоцентричних ціннісних категорій, ідей та переконань стосовно оточуючого їх середовища – соціального і природного, набуття відповідних знань, вироблення умінь і навичок із його вивчення й охорони.

Ключові слова: учні основної школи, дослідницька діяльність учнів з екології, екологічна вихованість особистості.

Постановка проблеми. Сучасні умови суспільного розвитку України потребують переходу вітчизняної освіти до нової гуманістичної особистісно-орієнтованої парадигми, у межах якої особливої значущості набуває проблема виховання соціально активної, творчої особистості з високим освітнім рівнем і сформованістю ціннісних орієнтирів стосовно соціоприродного середовища. Модернізація змісту сучасної середньої загальної освіти ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду школи й водночас передбачає істотні зміни, зумовлені тенденціями упровадження інноваційних освітньо-виховних технологій, що мають детермінувати швидкі позитивні зміни в культурі суспільства, в основі яких покладено пошук ефективних підходів підготовки учнів до праці, активної ролі в економічному та громадському житті суспільства, розвитку їхнього наукового мислення, критичного осмислення дійсності та навичок вирішення різноманітних життєвих проблем [9]. Відтак, сприйняття, збереження та передача суспільних цінностей відбуваються, насамперед, у процесі виховання підростаючого покоління, у межах якого провідне місце на фоні істотних екологічних катаклізмів як на місцевому і регіональному, так і державному рівнях посідає саме екологічне виховання, а невід'ємною його складовою є формування екологічної вихованості зростаючої особистості. Останнє актуалізує екологічну компоненту, яка стає надзвичайно ваговою у формуванні світогляду людини третього тисячоліття.

Враховуючи ці тенденції, у змісті Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Законах України «Про загальну середню освіту» й «Про позашкільну освіту», «Концепції екологічної освіти і виховання», «Концепції позашкільної освіти і виховання» й «Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні» актуалізовано увагу на тому, що провідною метою навчально-виховної діяльності різних навчальних закладів є формування системи гуманістичних й моральних цінностей особистості, формування її соціальної активності, у межах яких сформована екологічна вихованість розглядається як провідна цінність людини. Інтелектуально-творчий розвиток зростаючої особистості передбачає застосування принципово нових підходів, які спрямовуються на формування дослідницько-інноваційного типу мислення зростаючої особистості.

Екстраполяцією цих фундаментальних ідей на сучасний вітчизняний соціокультурний і освітньо-виховний ґрунт є ряд прийнятих державою нормативно-правових документів. Зокрема, у статті 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається, що підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечується загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, що здійснюється в дошкільних дитячих закладах, системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів [4, с. 11–78].

Окреме, важливе місце у розв'язанні проблем екологічного виховання підрастаючого покоління посідає «Концепція екологічної освіти і виховання», завдяки упровадженню її у практику, екологічна освіта в системі загальної середньої освіти набула оновленого змісту. Так, у Концепції зазначається, що «...шлях до високої екологічної культури пролягає через ефективну екологічну освіту як необхідну складову гармонійного, екологічно безпечного розвитку, а реформування екологічної освіти та виховання має здійснюватися з обов'язковим врахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, екологічній, соціальній і військових сферах» [6, с. 3–23].

Схожа думка знайшла своє відображення і у змісті «Концепції національного виховання» [7, с. 18–25], де акцентовано особливу увагу на необхідності ефективного формування екологічної культури та гармонійних відносин людини і природи.

Важливість розв'язання цих проблем надано у змісті Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, де зазначається, що головною домінантою виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до навколишнього соціального і природного середовища та самої себе [10, с. 6].

Отже, одним із провідних завдань сучасної освіти є формування ставлення особистості до природи як до самодостатньої цінності незалежно від корисності й практичного використання її об'єктів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Розв'язання проблем психолого-педагогічного супроводу пізнання зростаючою особистістю природи матеріального світу і відображення його у її свідомості, розвитку дитини у процесі навчання і виховання, психологічних засад активності і самоактивності, становлення творчої активності і співвідношення особистісного й морального зростання знайшло своє відображення у працях сучасних українських психологів і педагогів Г. Бала [1], І. Беха [2], М. Боришевського [3], О. Киричука [5, с. 5–14], С. Максименка [8], В. Панка [11], Г. Пустовіта [14].

Проблеми активності особистості в соціокультурному середовищі, розвиток її творчого потенціалу та формування її соціальної активності в контексті активної життєвої позиції, філософсько-культурологічних аспектів соціальної природи особистості була і залишається провідним напрямом розбудови сучасного освітнього простору держави. Ці аспекти проблеми знайшли своє відображення у працях В. Кременя, В. Крисаченка, П. Сауха, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука та інших.

Аналіз поняттєво-категоріального апарату, що безпосередньо пов'язаний зі змістом екологічного виховання чи здійснення дослідницької діяльності з екології учнями основної школи, можна знайти у працях українських учених Г. Білявського, В. Бровдія, М. Кисильова, В. Деркача, А. Толстоухова, В. Крисаченка, О. Плахотнік, Г. Пустовіта, В. Червонецького.

Формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології у загальноосвітніх навчальних

зкладах передбачає, насамперед, ефективне й логічно вибудоване конструювання навчально-виховного змісту, застосування традиційних й удосконалених у процесі дослідження форм, методів і засобів його реалізації. Тому екологізований навчально-виховний зміст дослідницької діяльності з екології учнів основної школи має ґрунтуватися на активізації їхньої навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та суспільно корисної чи природоохоронної роботи в довіллі.

Мета статті – визначити й дати характеристику основним психолого-педагогічним механізмам і методичним підходам до формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології у загальноосвітніх навчальних закладах, виокремити змістові аспекти педагогічного керівництва дослідницькою діяльністю учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із урахуванням результатів аналізу праць вище зазначених авторів та результатів здійсненого нами дослідження визначено сутність передумов ефективного формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології у загальноосвітніх навчальних закладах.

Під час організації та здійснення дослідницької діяльності учнів основної школи з екології створюються всі умови для ефективного формування наукового світогляду, духовного розвитку особистості, її активності з вивчення й охорони природи, відповідальності за власні вчинки і вчинки інших стосовно довкілля, що є складовими їхньої екологічної вихованості.

Отже, дослідницька діяльність учнів основної школи розглядається як процес активної, педагогічно спрямованої і творчої їхньої діяльності в навколишньому середовищі, як процес взаємодії суб'єкта з об'єктом і спрямовується на вивчення й охорону цього об'єкта. Як зазначає Г. П. Пустовіт, «важливість організації дослідницької діяльності у межах дозвілєвої діяльності полягає в тому, що їх проведення сприяє більш глибокому розумінню учнями явищ, подій, їх наслідків для природних угруповань і зокрема людини, виявленню й усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків цих явищ. А це дає змогу набагато ефективніше зрозуміти дитині закони природи і визначитись зі своїм місцем і роллю у найближчому довіллі» [12].

Звідси можна констатувати, що дослідницька діяльність учнів основної школи з екології є складним методом навчання й водночас виховання, адже його процесуальний компонент включає чотири основних види дій: розумові, перцептивні, практичні і морально-етичні.

У контексті останнього, актуальною є думка Г. П. Пустовіта, який зазначає, що дослідницька діяльність є одним із видів творчої діяльності учнів основної школи, що характеризується рядом особливостей: дослідницька діяльність пов'язана з розв'язанням учнями творчих завдань; дослідницька діяльність обов'язково повинна проходити під керівництвом

спеціаліста; головним є отримання нових знань, завдяки розв'язанню посильних для них дослідницьких завдань [13].

Кінцевим результатом дослідницької діяльності учнів основної школи з екології є насамперед формування у свідомості наукової картини світу, ціннісних категорій стосовно довкілля (теоретичний аспект), вироблення умінь і навичок його вивчення (теоретико-прикладний аспект), і як результат – здійснення самостійно чи у колективі класу або гуртка екологічно спрямованої суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи (прикладний аспект).

Таким чином, формування в учнів основної школи екологізованих знань, умінь і навичок дослідницького характеру, розвиток їхньої активності у процесі вирішенні екологічних проблем своєї місцевості є провідним фактором у засвоєнні ними знань про навколишнє середовище, розумінні наукової картини світу, механізмів взаємозв'язків і взаємозалежностей у довкіллі та тих протиріч, що виникають у процесі взаємодії людини з природою.

Формування екологічної вихованості особистості за своєю сутністю є не тільки довгостроковим і багатомірним процесом набуття екологізованих знань, формування інтелектуальних умінь особистості, але й складним процесом її виховання, де, за висновком В. В. Червонецького, «...оволодіння учнями екологічними знаннями, усвідомлення ними важливості проблем довкілля та розуміння пріоритету гуманістичних цінностей у стосунках людини з навколишнім середовищем ще недостатньо для того, щоб у майбутньому підрастаюче покоління змогло попередити подальше поглиблення екологічної кризи» [15].

Відтак, охарактеризувавши методику формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології як багатовимірне педагогічне явище, у її структурі виокремлено ряд аспектів. Насамперед, ґносеологічний аспект, який передбачає певну детермінацію важливих екологічно спрямованих елементів навчально-виховного змісту закономірностями наукового пізнання оточуючого світу. Логіко-змістовий аспект передбачає зумовленість окремих методів чи їх сукупності змісту екологічного виховання учнів основної школи у логічному зв'язку з формами й прийомами мислення та з обов'язковим урахуванням психолого-педагогічних закономірностей цього процесу. Психологічний аспект характеризує сутність механізмів організації і здійснення дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи учнів основної школи у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до закономірностей їхнього розвитку. Тоді як педагогічний аспект характеризує скерованість діяльності вчителя і учнів основної школи у процесі здійснення дослідницької діяльності з екології на досягнення конкретних цілей та загальної мети екологічного виховання особистості у загальноосвітніх навчальних закладах. У свою чергу, матеріально-джерельний аспект розкриває спектр можливих засобів і прийомів навчання та виховання особистості у процесі досягнення конкретних цілей і загальної мети кожного заняття гуртка чи секції.

Однак слід актуалізувати увагу на тому, що рівень засвоєних учнями основної школи екологізованих знань і їх усвідомлення та засвоєння у межах гуртка чи секції не може розглядатись вчителем (керівником гуртка) як стала категорія, оскільки рівень знань для кожного з членів гуртка у процесі їх усвідомлення і засвоєння буде завжди різним.

Відповідно, це стосується і способів діяльності, які також можуть бути абсолютно готовими до застосування учнями основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології, тобто розробленими вчителем загальноосвітнього навчального закладу, завдяки чому весь спосіб і кожний крок на шляху пізнання стає зрозумілим учням. І знову ж слід наголосити, що знання, здобуті за готовим алгоритмом у процесі вивчення навчального матеріалу чи здійснення дослідницької діяльності з екології, ще не означають наявність сформованих умінь і практичних навичок щодо їх відтворення.

У той же час вивчення фундаментальних екологічних понять, які лежать в основі функціонування місцевих біоценозів, й зокрема біосфери планети, впливу діяльності людини на неї є основною дидактичною ланкою при переході від абстрактних наукових понять, усвідомлених учнями основної школи, до практичного втілення здобутих знань в організації і здійсненні дослідницької діяльності з екології та суспільно корисній, масовій й природоохоронній роботі. Реалізація цього положення можлива на основі сукупного використання різноманітних форм, методів та навчальних засобів. А їх сукупне застосування у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу як на уроці, так і у процесі позакласної виховної роботи сприяє пізнанню учнями основної школи таких важливих категорій, як загальний зв'язок і цілісність властивостей явищ і об'єктів природи, їх причинно-наслідкових зв'язків тощо.

Відтак, особливості взаємозв'язків засобів навчання та виховання учнів основної школи для забезпечення ефективності проведення індивідуальної чи групової дослідницької діяльності з екології визначаються тим, що навчальні засоби для цього виду робіт створюють певну підсистему з чітко визначеним складом, зумовленим необхідністю керувати засвоєнням нової інформації. Виконання цього положення можливе за умови тісного зв'язку засобів навчання і виховання між собою, оскільки вони функціонують в єдиному педагогічному процесі і мають такі інтегративні властивості, як, взяті окремо, їм не властиві. Тому застосування саме такого алгоритму розв'язання дослідницьких проблем у виборі педагогічних засобів стимулювання учнів основної школи до організації і здійснення дослідницької діяльності з екології забезпечує максимальне оволодіння ними необхідними інтегративними знаннями й системними практичними навичками здійснення суспільно корисної, масової і природоохоронної роботи.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Здійснення учнями основної школи дослідницької діяльності з екології має на меті забезпечення необхідними для дослідницько-практичної діяльності

знаннями та відповідними уміннями й навичками проводити самостійно чи в колективі різноманітні за складністю дослідження, систематизувати їх результати та формулювати висновки.

Перспективи дослідження пов'язані з визначенням аспектів успішної реалізації моделі формування екологічної вихованості учнів основної школи у процесі дослідницької діяльності з екології у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Список використаних джерел:

1. Балл Г.О. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г. О. Балл // Психологический журнал. – 1997. – № 1. – С. 12-21.
2. Бех І. Життя особистості у духовному обрисі : наук.-метод. посіб. / Іван Дмитрович Бех. – Рівне : РДГУ, 2010. – 118 с.
3. Боришевський М.Й. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі / М. Й. Боришевський. – К. : Вища школа. – 1986. – 289 с.
4. Закон України про охорону навколишнього природного середовища // Екологічне законодавство України: законодавчі акти / під ред. В. І. Андрейцева. – Полтава : Полтавський літератор, 1997. – Ч. 1. – С. 11-78.
5. Киричук О.В. Екологія розвитку особистості: проблеми і шляхи їх розв'язання / О.В. Киричук // Екологія і освіта: проблеми теорії і практики. Зб. матеріалів конференції. – Умань, 1994. – С. 5-14.
6. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.
7. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 18-25.
8. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико моделюючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2013. – 592 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
10. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – 2004. – № 94. – С. 6-10.
11. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титоренко, Н. Чепелєва та ін.: підручник. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи : монографія : в 2 кн. Кн. 2 / Г. П. Пустовіт. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 272 с.
13. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект : монографія : в 2 кн. Кн. 1 / Г. П. Пустовіт. – [Вид. 2-е доп. і випр.]. – Миколаїв : Вид-во МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 379 с.
14. Пустовіт Г. П. Дослідницька робота учнів з екології в позашкільних установах: навч.-метод. посіб. / Г. П. Пустовіт. – К. : АПН України, 1996. – 126 с.

15. Червонецкий В. В. Экологическое образование в школах развитых стран мира / В. В. Червонецкий. – М. : Центр «Экология и образование», 1992. – 94 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Ball G.O. Psihologicheskoe sodержanie lichnostnoj svobody: sushhnost i sostavl'jajushhie [Psychological contents of personal freedom: essence and components] // Psihologicheskij zhurnal. – 1997. – №1. – 12 – 21 s. (in Russian)
2. Bekh I.D. Zhyttia osobystosti u duhovnomu obrysi [Personality life in spiritual aspect]: [nauk.-metod. posib.] / Ivan Dmytrovych Bekh. – Rivne: RDGU, 2010. – 118 s. (in Ukrainian)
3. Boryshevskiy M.Y. Psyholohiia samoaktyvnosti uchniv u vyhovnomu protsesi. [Psychology of self-activity of pupils in educational process]. – K.: Vyshcha shkola. – 1986. 0 289 s. (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrainy pro okhoronu navkolyshnogo pryrodnoho seredovyshcha // Ekologichne zakonodavstvo Ukrainy: zakonodavchi akty [The law of Ukraine on the protection of the environment] / pid red. V.I. Andreytseva. – Poltava: Poltavskiyi literator, 1997. – Ch.1. – S. 11-78 (in Ukrainian)
5. Kyrychuk O.V. Ekolohiia rozvytku osobystosti: problemy i shliakhy yikh rozv'iazannia / Ekolohiia i osvita: problemy teorii i praktyky [Ecology of personality development: problems and ways of their solution]. Zb. Materialiv konferentsii. – Uman, 1994. – S.5 – 14. (in Ukrainian)
6. Kontsepsiia ekolohichnoii osvity Ukrainy [The concept of ecological education in Ukraine] // Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. – 2002. – №7. – S. 3-23. (in Ukrainian)
7. Kontsepsiia natsionalnoho vykhovannia [The concept of national education] // Ridna shkola. – 1995. - №6. – S. 18-25. (in Ukrainian)
8. Maksymenko S.D. Psykholohiia uchinna liudyny: henetyko modeliuiuchy pidkhdid: monografia [The psychology of human learning: genetic modelling approach: monograph] / S.D. Maksymenko. – K. Vydavnychiy dim "Slovo", 2013. – 592 s. (in Ukrainian)
9. Natsionalna doktryna rozvytku osvity v Ukraini u XXI stolitti. [National doctrine of the development of education in Ukraine in the XXI century] – K.: Shkilnyi svit, 2001. – 24 s. (in Ukrainian)
10. Natsionalna programa vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v Ukraini [National programme for education of children and youth in Ukraine] /Osvita Ukrainy. – 2004. - № 94. – S. 6-10. (in Ukrainian)
11. Osnovy praktychnoi psykholohii [Fundamentals of practical psychology] / V. Panok, T. Tytorenko, N.Chepelieva ta in.: Pidruchnyk. – K. Lybid, 1999. – 536 s. (in Ukrainian)
12. Pustovit H.P. Pozashkilna osvita i vykhovannia: dydaktychni osnovy metodiv navchalno-vykhovnoi roboty: monografiia: [Out-of-school education and training: didactic bases of methods of educational work : monograph] v 2 kn. Kn. 2 / H.P. Pustovit. – Sumy: VTD "Univrsytetska knyga", 2008. – 272 s. (in Ukrainian)

13. Pustovit H.P. Pozashkilna osvita i vykhovannia: teoretyko-dydaktychnyi aspekt: monografiia: [Out-of-school education: a theoretical-didactic aspect : monograph] v 2 kn. Kn. 1 / H.P. Pustovit. – [Vyd. 2-e dop. i vypr.]. – Mykolaiv: Vyd-vo MDU im. V.O. Sukhomlynskogo, 2010, - 379 s. (in Ukrainian)
14. Pustovit H.P. Doslidnytska robota uchniv z ekologii v pozashkilnykh ustanovakh: [Research work of pupils on ecology in extra-curricular establishments] Navchalno-metodychni posibnyk. K.: APN Ukrainy, 1996 – 126 s. (in Ukrainian)
15. Chervonetskij V.V. Ekologicheskoe obrazovanie v shkolah razvityh stran mira. [Ecological education in schools of developed countries of the world] – M.: Tsentr “Ekologija i obrazovanie”, 1992. – 94 s. (in Russian)

Аннотация. В статье анализируется способ приобретения учащимися опыта взаимодействия с природой и формирования их экологически целесообразного поведения в окружающей среде, которое определяется выработанной системой ценностей по отношению к природной среде.

Доказано, что конечной целью формирования экологической воспитанности учащихся основной школы в процессе исследовательской работы в общеобразовательном учебном заведении является формирование научного мировоззрения и экологического стиля мышления, экологической культуры, эгоцентричных ценностных категорий, идей и убеждений относительно окружающей их среды – социальной и природной, приобретения соответствующих знаний, выработки умений и навыков по ее изучению и охране.

Ключевые слова: учащиеся основной школы, исследовательская деятельность учащихся по экологии, экологическая воспитанность личности.

Abstract. The article deals with method of acquisition by pupils of secondary school their own experience of interaction with natural objects and the development of sustainable behaviour in the environment that determines according to the worked out system of values and position according to the natural environment.

It is proved that the ultimate purpose of formation of ecological education of pupils in basic schools in the process of research work in secondary school is the formation of the scientific worldview and the ecological style of thinking, ecological culture, egocentrica values, ideas and beliefs about their environment – social and natural, acquisition of relevant knowledge, development of abilities and skills from its research and conservation.

Key words: pupils of the secondary schools, research activity of pupils in ecology, ecological breeding of the personality.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016